

Básnivá filozofie jazyka a skutečnosti

(recenze na knihu V. Flussera *Jazyk a skutečnost*. Praha 2005)

Představit si fiktivní rozhovor mezi (raným) L. Wittgensteinem a M. Heideggerem není jistě jednoduché. Ačkoliv oba dospívají k samotné hranici přirozeného jazyka, činí tak naprosto rozdílnými způsoby. Na druhou stranu je představa takového dialogu velmi lákavá. A bylo to přesvědčení o nutnosti takový rozhovor započít, které vedlo Viléma Flussera na počátku 60. let k napsání knihy *Jazyk a skutečnost*. Ba co víc, Flusser se domníval, že rozvíjení wittgensteinovsko-heideggerovského dialogu je úžasným úkolem pro současné i budoucí generace a že jeho realizace povede k znovusjednocení západního filozofického diskurzu. Kniha *Jazyk a skutečnost* je pak Flusserem samotným pojímána jako jedna z dílčích prací, jež umožní rozvinout výše popsany dialog. Tomu také odpovídá základní rámec knihy. Na jedné straně je stejně jako u analytických filozofů do centra pozornosti postaven *jazyk* a jeho analýza, na straně druhé je na tento předmět zkoumání aplikována *fenomenologická* metoda: autor nejdříve poukáže na určitá jazyková data, na základě jejich analýzy vysloví základní hypotézu a poté introspekci proniká do hloubky zkoumaného fenoménu, který je uchopen právě prostřednictvím vyslovené hypotézy. Sledujme, kam tím dospívá.

Jazyk Flussera zajímá hlavně ze dvou důvodů: (1) z přesvědčení, že je to právě a jen přirozený jazyk, prostřednictvím něhož „uchopujeme a chápeme“ skutečnost, a (2) z existence tzv. plurality jazyků. Přijetím výlučného postavení jazyka (ad 1), který je pojímán nikoliv jako pouhý nástroj sloužící k popisu předem dané a jednoznačně strukturované skutečnosti „o sobě“, nýbrž jako fenomén, prostřednictvím něhož jsou „surová data“ transformována do slov, se pro Flussera otázky ontologie stávají otázkami *ontologické struktury jazyka*. Jelikož totiž ke světu „o sobě“ nemáme jiný přístup než skrze jazyk, nelze o něm vyslovit nic více, než je možno v jazyku. Jinak řečeno, chtít mluvit o světě „tak jak je“, tj. mimo jazyk, je prostě nesmyslné a eo ipso „*jazyk je veškerá skutečnost*“. Pluralita jazyků (ad 2), tzn. různorodost jazykových forem, podle Flussera znamená, že „každý jednotlivý jazyk reprezentuje zvláštní, v sobě úplný kosmos. Poznání je platné, přísně vzato, vždy jen v rámci jednoho jediného jazyka.“ Překlad je pak ve skutečnosti přechodem z jednoho kosmu do druhého a je možný díky ontologickým podobnostem mezi jazyky. Proto je vždy jen přibližný. Flusser však nezůstává u skepse – mírné v případě (ne)možnosti překladu a úplné v otázce nemožnosti poznat skutečnost „o sobě“ – , a jde dál. Překládání je v jeho pojetí něčím naprosto výjimečným. Je to jediná činnost, prostřednictvím níž může intelekt jít za horizont konkrétního jazyka, a tudíž i za horizont skutečnosti. Je to proces, při němž intelekt překonává propast nicoty, obrací se v nic, „zakouší“ rozpuštění skutečnosti, aby se znovu realizoval v jazyku (a tedy skutečnosti), do nějž se překládá. Přestože Flusser říká, že při tomto procesu nejde o žádné mystické či náboženské vytržení, je nabíledni, že jeho přístup k překladu mystický do značné míry je.

O charakteru jazykových analýz vždy rozhoduje obecné pojetí jazyka. Nejinak je tomu samozřejmě i Flussera. Ten sice na několika místech knihy prohlašuje, že každý jednotlivý jazyk je otevřeným systémem, ale při svých analýzách tuto skutečnost de facto ignoruje a pracuje naopak se systémem uzavřeným: jazyk je pro něj totiž souhrnem slov (přirovnává je k Demokritovým atomům či Leibnizovým monádám), která se spojují podle *předem stanovených pravidel*. Podle Flussera se nemá smysl ptát po původu jazyka, tedy po původu významu slov a pravidel – je to „danost“ *par excellence*. Především je třeba říct, že Flusser nijak podrobně nevysvětluje, proč považuje za základní jednotky jazyka právě slova, přestože právě důraz na autonomii slova u něj hraje velmi významnou roli. Představa předem stanovených pravidel zase ve skutečnosti nepřipouští vývoj jazyka (nebo alespoň gramatiky),

nepočítá s jeho dynamikou, určitou nezkrotností a neplánovitostí. Navíc se ve Flusserově pojetí jazyk jeví jako něco člověku vnějšího, s čím lidé sice zacházejí, ale co není (gadamerovsky řečeno) pravým středem lidského bytí, v němž se stále a znova utváří identita každého člověka. Jazyk je prostě „dán“. To platí s jedinou výjimkou, již je poezie, která jediná může tvořit nová pravidla a slova.

Flusserovy analýzy jsou zaměřeny na formy určitých jazykových konstrukcí (týkají se vyjádření *času*, *aktivity/pasivity*, *substance*, *kauzality*, *bytí*, *potenciality* a „*Es*“) u flexivních jazyků. Autorovou ambicí je přitom odhalit hlubší charakteristiky zkoumaných jazyků. Sledujeme, jak např. rozebírá kategorii *času*.

Způsoby vyjádření času v angličtině prý dokazují, že čas je zde pojímán jako dílo. Z hlediska subjektivního je minulost dílo vykonané mnou (*I have gone* = vykonal jsem chůzi a teď je moje), z hlediska objektivního jako dílo vykonané ve mně (*I am gone* = byla ve mně vykonána chůze a teď je součást mne samého). Negace skutečnosti je negací činnosti (*I do not go*). Budoucnosti vyjádřená pomocí *shall/will* prý zase znamená, že „anglická“ budoucnost je etickým aspektem přítomnosti, protože tyto výrazy samy o sobě znamenají hledisko povinnosti (*shall*) resp. vůle (*will*). Charakter analyzovaného jazyka přitom dobře vysvětluje povahu anglického způsobu myšlení. Flusser o tom říká: „Kombinace idealismu a empirismu, tak typická pro anglickou filosofii, může být pochopena jako snaha o smíření sloves *shall* a *will* na jedné straně a slovesa *do* na straně druhé. *Shall* a *will* označují etický aspekt esence, jenž představuje výzvu pro čas, výzvu k činnosti (*do*).“ Ve stejném duchu přistupuje k němčině. *Werden* sloužící pro vyjádření budoucího času údajně způsobuje, že v němčině budoucnost nese rysy pasivity, spontaneity a nevyhnutelnosti. Takto chápaný pojem budoucnosti pak činí pochopitelným např. německé myšlení o dějinách, zvláště u Hegela, jehož filozofie dějin je podle Flussera vlastně neuvědomělou analýzou slovesa *werden*. Čeština prý zase budoucnost často není adekvátně schopna vyjádřit vůbec. Flusser přitom zcela opomíjí význam kategorie slovesného vidu, tzn. fakt, že přítomní tvar dokonavých sloves v češtině vyjadřuje budoucnost. Jeho tvrzení, že věta *Zítřka napíšeš dopis* se „pocituje víc jako přítomnost než budoucnost“, je pak samozřejmě naprosto mylné.

Je třeba zdůraznit, že Flusser se při svých analýzách vychází z předpokladu, podle nějž jsou slova pojímána jako atomy řeči s více méně jednoznačným a předem daným významem. Jenže tento předpoklad není zdaleka tak samozřejmý a neproblematický, jak by se na první pohled mohlo zdát. Zkusme si představit jen určitou změnu perspektivy v pohledu na jazyk, kdy budeme za jeho základ považovat místo atomárně pojatých slov věty, a celá situace se radikálně změní – formální realizace vět ztrácí na svém výsadním postavení (ve flusserovském smyslu), důležitý je účinek, jaký *celá věta* obvykle vyvolává. Pak se ovšem mění i pojetí významu jednotlivých slov, který je třeba chápat na základě *funkce* slov ve větách. Z této perspektivy by ovšem Flusserovy analýzy ztratily na závažnosti, protože např. *will* sloužící pro vyjádření budoucího času v angličtině je prostě jiným slovem (má jinou funkci) než *will* ve významu vůle.

V podobném duchu jako jazyky flexivní autor analyzuje i jazyky typologicky odlišné. Rozlišuje tři typy: jazyky flexivní, aglutinační a izolační. V rámci každého jednoho typu má každý jazyk svá pravidla, ale základní charakter světa u jazyků stejného typu zůstává týž. Proto jej zajímá především vztah mezi těmito typy.

Typickým rysem *flexivních* jazyků je podle Flussera jejich logická struktura – sice žádný z těchto jazyků v přísném smyslu logický není, ale je na logiku převeditelný. Každá situace (= věta) je tvořena tak, že je možno rozlišit určité centrum (subjekt), děj (predikát) a horizont, k němuž děj směřuje (subjekt). Flusser uznává, že existují situace, které se takové analýze vzpírají, ale ty představují ontologické a epistemologické problémy, jež musí být řešeny v souladu s pravidly daného jazyka. *Aglutinační* jazyky vyjadřují gramatické kategorie a syntaktické vztahy téměř výhradně pomocí sufixů připojených ke slovnímu základu. Podle Flussera však struktura těchto jazyků vytváří skutečnost, která je pro nás (tedy lidi žijící ve světě vytvořeném jazyky flektivními) neprůniknutelná. Tvrdí, že logický duch, vzešlý

z flektivních jazyků, prostě nemůže proniknout do struktury jazyka složeného ze slovních bloků, které nejsou ani slovy, ani větami. Podobné je to i s jazyky *izolačními*. Ty zase svou strukturou údajně vytvářejí svět mozaik a estetických komplexů. Flusser dochází k následujícím zobecněním: ideálem flektivních jazyků je díky jejich logické struktuře pravda, ideálem izolačních jazyků je krása, přičemž flexivní i izolační svět stvořily odlišné druhy kultur. Aglutinační svět je pak z hlediska těchto kultur chaosem blábolení, světem beze smyslu.

Na tomto místě je třeba především ocenit práci překladatele. Ten opatřil text poznámkami, které v přiměřené míře uvádějí některá Flusserova mylná tvrzení na pravou míru – jde především o nepřesnosti a dezinterpretace týkající se aglutinačních a izolačních jazyků. Bohužel jsou to právě tyto dezinterpretace, na nichž jsou Flusserovy zobecňující závěry o vztahu jednotlivých jazykových typů založeny.

Cílem Flusserovy knihy však jazykové analýzy nejsou. Ty představují jen nutnou přípravnou práci umožňující proniknout do hlubší podstaty jazyka. Ve stěžejní kapitole knihy Flusser načrtává určitou *fyzilogii jazyka*. V jejím rámci je jazyk vnímán jako vnitřně strukturovaný celek, na jehož protikladných pólech je nevyslovitelné *nic*. Z něho řeč povstává a do něj může zase upadnout. To, co dovoluje vymežit jednotlivé vrstvy jazyka, je míra autenticity. Flusser rozlišuje na jedné straně *autentickou rozmluvu*, nad ní stojí *poezie* a ještě výše se nachází *orace*, v níž se vyslovuje nevyslovitelné. Na samém vrcholu je *autentické mlčení*. Na druhé straně řeč upadá do neautentického *konverzačního tlachu*, *slovního salátu* až k *blábolení* a *neautentickému mlčení*. V horizontální rovině pak jazyk přechází na jedné straně k *hudbě*, na straně druhé k *výtvarnému umění*. Flusser zde vytváří svébytný svět – ontologickou strukturu jazyka/skutečnosti.

Autor konstruuje fyziologii jazyka především prostřednictvím fenomenologické intuice, i když se přitom občas odvolává na jazykové analýzy. Výsledkem je text, ve kterém se mísí kritická rozprava s básnickým slovem (ostatně sám Flusser při popisu jednotlivých vrstev jazyka v knize říká: „Opravdová filozofie přesahuje vrstvu rozmluvy a participuje na vrstvě poezie.“). Díky této spletitosti se však Flusserovo filozofování do značné míry vzpírá kritické analýze – pokud s ní začnete, záhy se dostáváte na pole básnění, kde taková analýza ztrácí smysl. Mnohdy přitom není zcela jasné, kde se právě nacházíte. Flusserův vytvořený svět (či jeho určité aspekty) můžeme spíše jen přijmout, nebo odmítnout. Stejně jako poezie totiž není ani pravdivý, ani nepravdivý, nemá smysl zkoumat jeho koherenci ani logickou strukturu, a tudíž jeho případné přijetí nebo odmítnutí bude asi nejvíce záležet na naturelu každého člověka.

Na závěr bych chtěl zdůraznit jednu nepříliš zjevnou, ale podle mě velmi důležitou stránku Flusserova myšlení. Je jí naprosté nepochopení toho, jak fungují přírodní vědy. Vědu Flusser ve své ontologické struktuře umisťuje do sféry *rozmluvy*, jejíž charakteristickou vlastností je to, že neustále přeskupuje slova do nových formací podle pravidel toho kterého jazyka. Rozmluva však není tvůrkyní nových slov, nových prvků skutečnosti, rozvíjí se „v ploše, pouze dvojrozměrně.“ Zdrojem nových slov vstupujících do rozmluvy je jen poezie. Věda pak podle Flussera „představuje rozmluvu v její nejdokonalejší a nejpřísnější podobě. V tomto nejvyšším typu rozmluvy zúčastněné intelektu neustále přeskupují jazykové prvky, hledající nové věty, jež by vyhovovaly pravidlům vědeckého jazyka, totiž matematiky. Zúčastněné intelektu si dosud plně neuvědomují, že prvky s nimiž pracují, jsou jazykové a pravidla, kterými se řídí, jsou gramatická (tj. matematická); stále ještě mají sklon naivně prohlašovat, že jsou to prvky *přírodní* a ta pravidla že jsou *přírodními zákony* (aniž mohou slovo *přírodní* definovat, samozřejmě).“ Flusser předně nerozumí tomu, že matematika (jako všechny formalismy) má v přírodních vědách roli užitečného *nástroje*, který výrazně zjednodušuje a urychluje komunikaci mezi vědci. Podivná je ale především představa vědy jako přeskupování slov, které do sféry promluvy „dodává“ pouze poezie. Teorie, díky nimž se vyrábějí stále účinnější léky, výkonnější počítače, jaderné elektrárny atd., jsou podle Flussera zřejmě jen produktem hledání nových vět jazyka. V těchto absurdních tvrzeních se asi odráží

obava z toho, že by akceptováním experimentální metodologie přírodních věd musel být připuštěn nějaký svět „o sobě“. Zdravá skepse přírodovědců, kteří netvrdí, jak skutečnost „doopravdy je“, ale vytvářejí teorie, které jsou vystaveny intersubjektivním testům, ale do Flusserovy jazykové ontologické struktury nezapadá.

Pokus spojit analytický způsob myšlení s fenomenologickou intuící vyznívá v *Jazyku a skutečnosti* trochu rozpačitě. Jako by tento pokus spíše jen znovu potvrzoval, že pro analytickou filozofii je jazyk prostě něčím zásadně jiným než pro fenomenologii. Flusserův proklamovaný wittgensteinovsko-heideggerovský dialog zde má výrazně heideggerovský charakter, což jistě ocení všichni příznivci „básnického“ způsobu filozofování. To, co však knize nejvíce ubírá na přesvědčivosti, jsou nekompetentní analýzy jazykových dat. Možná se zde odráží i výše zmíněná Flusserova neznalost toho, jak fungují přírodní vědy – člověk prostě nemůže svévolně interpretovat data jen proto, že se mu to hodí pro zvolenou hypotézu. Ostatně neznalost základních charakteristik přírodních věd, které mají na podobu světa už přinejmenším sto let rozhodující vliv, patří k častým nešvarům moderní filozofie.